
ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

УДК 339.924:36

DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.16.28>

Близнюк В.В.

доктор економічних наук,
старший науковий співробітник,
завідувач відділу соціально-економічних проблем праці,
Державна установа «Інститут економіки та прогнозування
Національної академії наук України»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2265-4514>

Яценко Л.Д.

головний консультант відділу соціальної стратегії,
Національний інститут стратегічних досліджень
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7686-3812>

Blyzniuk Viktoriia

State Organization "Institute of the Economy and Forecasting of the
National Academy of Sciences of Ukraine"

Yatsenko Liubov

National Institute for Strategic Studies

ПРОБЛЕМИ РОЗБАЛАНСОВАНOSTІ РИНКУ ПРАЦІ УКРАЇНИ

PROBLEMS OF THE IMBALANCE OF THE LABOR MARKET OF UKRAINE

Стаття присвячена проблемам розбалансованості ринку праці. Обґрунтовано, що ринок праці є важливим елементом економічної системи, що функціонує в умовах дії різних факторів. Їх вплив на ринок праці викликає розбалансованість, що загострює проблеми економічного розвитку та використання трудового потенціалу. Аналіз тенденцій на ринку праці України в довоєнні роки і період війни та дослідження структурних змін в економіці і глибини професійних невідповідностей дозволив аргументувати вплив теперішньої економічної та політичної ситуації на загострення проблем розбалансованості, ідентифікувати їх наслідки. Запропоновано напрями, важелі та базові принципи функціонування механізму державного регулювання ринку праці для оптимізації структурної ситуації на національному ринку праці та усунення зростання дисбалансу пошиту і пропозиції за секторальними, територіальними, професійними та демографічними ознаками.

Ключові слова: ринок праці, структура, безробіття, диспропорції, фактори, наслідки.

The article is devoted to the problems of labor market imbalance. It is substantiated that the labor market is an important element of the economic system that functions under the influence of various factors. Globalization, demographic changes, scientific and technological progress, new methods of production and the need to ensure stable economic development cause changes in the nature of work. New technologies are opening the way to create new jobs and increase labor productivity, companies are developing thanks to digital transformation and improved human resource management. These changes have an impact on the labor market and cause an imbalance, which exacerbates the problems of economic development and the use of labor potential. The analysis of trends in the labor market of Ukraine in the pre-war years and during the war and the

study of structural changes in the economy and the depth of professional inconsistencies made it possible to argue the impact of the current economic and political situation on the aggravation of problems of imbalance, to identify their consequences. In the process of research, the methods of generalizations, synthesis and systemic approach were used to identify the factors causing deepening of asymmetries in the labor market, methods of statistical analysis and comparisons to characterize the degree of violation of disproportions. Directions, levers and basic principles of functioning of the mechanism of state regulation of the labor market are proposed to optimize the structural situation in the national labor market and eliminate the growing imbalance of supply and demand by sectoral, territorial and professional characteristics. The need to implement state policy measures during the war and post-war recovery to overcome professional and qualification disparities in the labor market and maximize the involvement of the workforce in the field of employment is argued. An important task is to ensure the mobility of the labor force, which determines the level of adaptability to changes in working conditions and contributes to ensuring the labor needs of enterprises. Implementation of the outlined tasks lies largely in the sphere of efficiency and effectiveness of social elevators.

Key words: labor market, structure, unemployment, disparities, factors, consequences.

Постановка проблеми. Ринок праці є важливою ланкою економічної системи, від його ефективності і стабільності залежить прогрес та стійкість економічної системи, добробут і якість життя населення, міцність фундаменту відтворення робочої сили. Співвідношення і особливості базових елементів обумовлюють специфіку виробничих і соціальних процесів, що сприяє посиленню або мінімізації протиріч в суспільстві. Цим актуалізується важливість дослідження порушення збалансованості ринку праці.

Вагомий внесок у дослідження і розв'язання проблем ринку праці здійснили українські науковці: Колот А., Бандур С., Богиня Д., Василенко В., Грیشнова О., Краснов Ю., Лібанова Е., Новікова О., Петрова І. та інші. Незважаючи на активне дослідження стану та напрямів розвитку ринку праці, в умовах кризи актуальними дослідженнями є вивчення асиметрій на ринку праці України та механізмів їх регулювання.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження причин виникнення і поглиблення дисбалансів на ринку праці, їх соціально-економічних наслідків задля пошуку шляхів їх мінімізації.

Виклад основного матеріалу. Трансформації, що відбуваються на ринку праці впливають на характер економічних та соціальних змін. Разом з цим, він є складною динамічною системою, яка характеризується нелінійністю та турбулентністю соціально-економічних відносин, чутливістю до дії різних факторів. Основою соціологічної оцінки впливу цих факторів вважається ступінь узгодженості думок експертів і фахівців у сфері управління. Визначають дві незалежні одна від одної групи факторів ризику – внутрішні та зовнішні. Зовнішні фактори поділяються на фактори прямої дії (наприклад, непередбачувані дії господарюючих суб'єктів) і фактори побічної дії (нестабільність політичних умов), а внутрішні фактори – на об'єктивні (наприклад нестабільність, суперечність законодавства у сфері зайнятості) і суб'єктивні (неефективна діяльність органу служби зайнятості).

Сучасні тренди розвитку ринку праці у значній мірі визначаються впливом глобалізації, інтелектуалізації, віртуалізації соціально-трудових відносин, трансформації соціально-економічних політичних та суспільно-мережових відносин. Посилення впливу глобалізації на національні ринки праці, загострення протиріч у світовій економіці, циклічні прояви кризи, структурні зміни в економіці, прискорення технічних і технологічних змін створюють нові вимоги до суб'єктів ринку праці та вимагають зміни концепту регулювання ринку праці [1; 2]. В цих умовах ключовим завданням залишається збереження максимальної збалансованості, що передбачає забезпечення динамічної узгодженості і відповідності кількісно-якісних параметрів пропозиції робочої сили та попиту на неї.

Незбалансованість на ринку праці проявляється наявністю диспропорцій, які виникають між попитом та пропозицією робочої сили, неузгодженістю інтересів суб'єктів

ринку праці та неефективністю інститутів ринку праці. Зокрема, структурні (секторальні чи галузеві) диспропорції виникають через структурні зміни в економіці, що відбуваються в наслідок її переорієнтації під впливом зміни умов функціонування, впливу науково-технічного прогресу чи дії інших чинників. Зміни вимог економіки до структури професійної підготовки робочої сили за кваліфікаційним рівнем чи за професійними навичками, трансформація професійних уподобань і ціннісних орієнтацій працездатного населення зумовлюють професійно-кваліфікаційні диспропорції. Професійно-кваліфікаційні диспропорції на ринку праці проявляються нестачею кваліфікованих кадрів за окремими професійними групами, спеціальностями чи спеціалізаціями, невідповідністю структури професійної освіти актуальним і перспективним потребам ринку праці за кваліфікаційним рівнем і професійною структурою [3-5]. Причиною виникнення територіальних диспропорцій обумовлено нерівномірним розміщенням продуктивних сил, активізацією міграційних процесів та низькою ефективністю державної політики у сфері регулювання просторового соціально-економічного розвитку. Демографічні тренди, рівень та якість соціальних послуг, умови праці, спрямованість політики зайнятості є факторами формування демографічних диспропорцій, що проявляються низьким рівнем конкурентоспроможності окремих вікових та гендерних груп населення у трудовій сфері.

Поглиблення невідповідності між попитом і пропозицією робочої сили, що формується під впливом численних факторів, зумовлює збільшення масштабів безробіття за різними його формами, в тому числі структурного. Поглиблення структурного безробіття пов'язане зі структурними змінами в економіці, зумовленими плінністю технічного та технологічного розвитку виробництва в країні. Його поширення обумовлене формуванням невідповідності структури пропозиції робочої сили та структури попиту на неї в результаті відмирання морально застарілих та появи нових професій, що відповідають новим викликам сучасності. Структурне безробіття також свідчить про низький рівень адаптивності робочої сили та є загрозою зниження рівня та ефективності використання трудових ресурсів, зростання вірогідності соціальної ексклюзії на ринку праці.

Ринок праці України до початку повномасштабної війни характеризувався наявністю дисбалансів, що сформувались в процесі масштабних трансформацій та поглибилися в кризи. Розбалансованість позначилась на кількісних та якісних характеристиках ринку праці (табл. 1).

Тимчасова втрата частини територій, руйнування виробничих ланцюгів, погіршення умов для підприємництва, втрата значної частки потенціалу базових галузей промисловості та аграрного сектору, руйнація соціальної інфраструктури у 2022 році в наслідок активних воєнних дій на території країн призвели до значних втрат економічного потенціалу та, як наслідок, звуження поля прикладання праці, зменшення якісних робочих місць та поглиблення галузевих та професійно-кваліфікаційних диспропорцій на ринку праці.

Через криваве російське вторгнення в Україну втрачені мільйон робочих місць. Повномасштабні військові дії, що відбуваються на території України більше року, призводять до посилення мотивів безпеки; фізичних руйнувань цивільної та економічної інфраструктури; втрати контролю чи згорання виробництва економічних суб'єктів на тимчасово окупованих територіях або територіях, де відбуваються активні бойові дії; порушення логістичних і виробничих зв'язків. В загострення проблеми безробіття зумовлює потребу швидкої заміни кадрів, потребу в персоналі робітничих професій. Це спричиняє підвищення рівня невизначеності, ризиків в економіці країни, звужує поле прикладання праці, зумовлює падіння якості зайнятості та ускладнює і пошук роботи.

За результатами обстеження стану бізнесу в Україні компанією Gradus Research з початку повномасштабної війни до кінця листопада 2022 р. повністю призупинили свою діяльність 12% підприємств та 42% призупинили діяльність частково. Значна

Таблиця 1

**Основні показники ринку праці України,
що характеризують наслідки його розбалансованості**

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Рівень безробіття населення (за методологією МОП), %	9,7	9,5	9,7	9,9	9,1	8,6	9,9	10,3
Навантаження зареєстрованих безробітних на десять вакансій, осіб	14,5	18,9	10,8	7,0	6,0	9,0	11,0	7,0
Рівень довготривалого безробіття населення у віці 15-70 років, %	12,8	24,0	25,3	26,7	21,6	13,1	21,2	25,1
Рівень структурного безробіття, у % до зареєстрованого безробіття	11,10	11,30	11,50	12,01	12,73	12,96	13,03	13,50
Рівень безробіття у віці:								
25-29 років	8,9	9,8	9,2	8,8	7,8	8,4	8,7	9,4
30-34 роки	7,7	8,0	7,3	8,1	7,4	7,3	8,2	8,4

Джерело: за даними Державної служби статистики

частина бізнесу зазнали галузевих трансформацій або реалокувались. Зокрема, галузеві трансформації внаслідок війни охопили 14% підприємств, 15% знаходились в процесі часткової або повної галузевої трансформації, 10% – потребували галузевої трансформації. При цьому 12% підприємств повністю або частково змінили географічне розташування, 13% – потребували чи знаходились в процесі переміщення [6].

Професійно-кваліфікаційні диспропорції на ринку праці, що посилюються внаслідок цих змін, проявляються нестачею кваліфікованих кадрів за окремими професійними групами, спеціальностями чи спеціалізаціями, невідповідністю структури професійної освіти актуальним і перспективним потребам ринку праці за кваліфікаційним рівнем і професійною структурою.

Станом на 1 березня 2023 року, в середньому по Україні, на одне вільне робоче місце претендувало 5 безробітних, а за окремими професіями – 11-25 осіб. Найглибша асиметрія за професійними групами спостерігалася серед кваліфікованих робітників сільського господарства (на 1 вакансію претендували 23 особи), технічних службовців (11 осіб). Найбільша нестача вакансій спостерігалася для представників таких професій: для 1,0 тис. безробітних менеджерів із збуту – 145 вакансій; для 0,9 тис. безробітних економістів – 108 вакансій [7].

Науково-технічний прогрес у поєднанні зі змінами у соціально-економічному та політичному житті суспільства призводять до якісних та кількісних змін на ринку праці. Змінюється галузева структура виробництва, повсюдно запроваджуються елементи цифровізації і інформатизації, змінюються вимоги роботодавців до фахівців. Внаслідок цього відбувається формування принципово нової структури попиту та пропозиції, зайнятості та безробіття.

Розрахунки зміни структури зайнятості в Україні за період 2000–2021 рр. за видами економічної діяльності, секторами економіки та професійними групами свідчить про суттєві структурні зміни (рис.1). Динаміка змін розраховувалась в розрізі п'ятирічних інтервалів. При цьому 2000 р. був використаний в ролі базового. Оцінка здійснена на основі використання інтегрального коефіцієнту структурних відмінностей Рябцева В.М. [8].

Розгортання військових дій на території України і пов'язані з цим економічні потрясіння призвели до деструктивних змін в економіці та посилення секторальних, галузевих та професійних асиметрій на ринку праці.

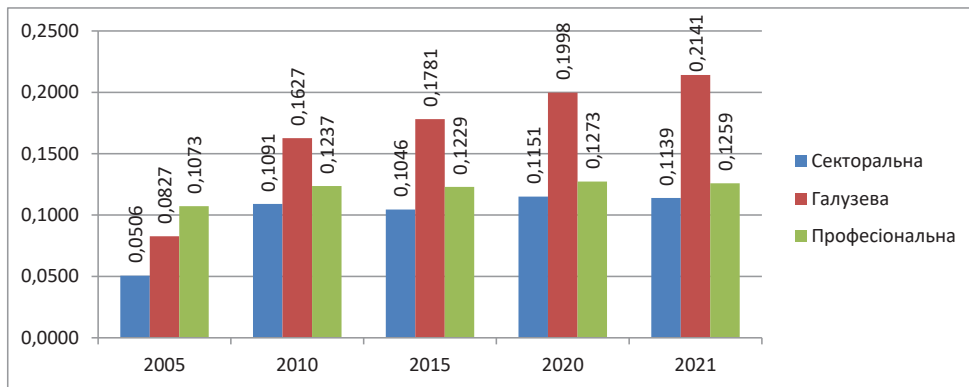

Рис. 1. Динаміка структури зайнятості в Україні в період 2000–2021 рр. за індексом Рябцева В.М.

Джерело: побудовано за результатами авторських розрахунків

Глибина професійних дисбалансів асиметрії в роки воєнного протистояння, що оцінюється за допомогою коефіцієнта асиметрії на основі використання показника навантаження на одне вакантне робоче місце у розрізі професійних груп, свідчить про критичну розбалансованість вітчизняного ринку праці (значення вказаного показника протягом останніх трьох років коливається в знаходиться в межах 2,3–2,5). Саме ця проблема знаходячись на прямому перетині попиту та пропозиції робочої сили і виступає перешкодою на шляху ефективної реалізації трудового потенціалу. За прогнозами НБУ у 2023–2025 роках зайнятість на внутрішньому ринку зростатиме повільно у зв'язку з диспропорціями на ринку праці, які поглибилися через наслідки війни.

Диспропорції на ринку праці України зумовлюють проблему зайнятості молодих осіб, чисельність яких складає чверть загальної кількості населення працездатного віку. Безробіття молоді призводить до втрати та погіршення якості трудового потенціалу держави, унеможливує забезпечення динамічного економічного зростання, сприяє зміні ціннісних орієнтацій у бік поширення тіньової зайнятості та посиленню соціальної напруженості в суспільстві.

Вагомими причинами існування дисбалансів є відсутність економічних стимулів створення робочих місць, що потребують вищого кваліфікаційного рівня. Іншими причинами є наявна інформаційна невизначеність перспектив ринку праці у професійному розрізі, зниження вимог до абітурієнтів при вступі у заклади вищої освіти, відсутність дієвого моніторингу її якості. В цій ситуації вища освіта у певній мірі втрачає функцію інструменту інвестування у людський капітал та підвищення індивідуальної конкурентоспроможності. У нинішніх умовах для випускників, які отримали вищу освіту, навіть за державний кошт, існує висока ймовірність бути зайнятим на робочих місцях, які вимагають рівня професійно-технічної підготовки. Значна частина випускників вищих навчальних закладів поповнюють число безробітних [9].

Негативними наслідками сформованих диспропорцій на ринку праці є: порушення стійкості функціонування ринку праці, погіршення індикаторів використання трудового потенціалу; скорочення надходжень до бюджетів соціальних фондів; збільшення навантаження на працюючих та соціальні фонди; ослаблення мотивації до активного пошуку роботи; втрати професійних вмінь, навичок; зменшення шансів на працевлаштування; зниження рівня життя працездатного населення; збільшення ризиків щодо повної самореалізації осіб; посилення соціальної напруженості в суспільстві.

Наявність дисбалансів обмежує можливість реальних перспектив стійкого функціонування економіки та ефективного використання трудового потенціалу. Ринку праці

потребує запровадження інноваційних методів державного регулювання ринку праці. Державне регулювання ринку праці є складною системою важелів впливу, що за функціональним навантаженням поділяються на організаційні, економічні, адміністративні та психологічні. Дія таких важелів спрямована на збалансування попиту і пропозиції на ринку праці та узгодження інтересів провідних учасників суспільного виробництва.

Висновки. У період воєнних дій та часи повоєнного відновлення заходи державної політики у сфері подолання професійно-кваліфікаційних диспропорцій на ринку праці та максимального залучення робочої сили в поле зайнятості залишається питання забезпечення мобільності робочої сили, в тому числі професійної, що визначає рівень адаптивності до змін умов прикладання праці та сприяє забезпеченню потреб підприємств у робочій силі. Вирішення зазначених завдань у значній мірі лежить в площині ефективності та дієвості соціальних ліфтів.

За сучасних умов одним із дієвих соціальних ліфтів є узгодженість та взаємодія ринків праці та освіти [10]. Враховуючи суб'єктно-об'єктні зв'язки та рівні, на яких можлива реалізація взаємодії суб'єктів ринків праці та освіти серед пріоритетних напрямів її забезпечення варто виокремити такі: 1) удосконалення моніторингу ринків праці та освіти з метою забезпечення достовірності оцінок розвитку обох систем, зокрема у частині відтворення якісних складових робочої сили за освітньо-кваліфікаційними рівнями, професійною структурою та видами економічної діяльності й побудова на цій основі моделі прогнозування потреб ринку праці у кваліфікованій робочій силі; 2) зменшення дисбалансу на ринку праці шляхом врахування прогнозних оцінок щодо освітньо-кваліфікаційних потреб ринку праці; 3) наближення сутнісної відповідності системи вищої та професійної освіти до потреб ринку праці, шляхом збагачення змісту освітніх програм когнітивними та соціальними компетенціями, забезпечення гнучкості професійної підготовки в умовах постійних змін у суспільстві; 4) створення передумов для активізації участі бізнесу у формуванні сучасних компетенцій, які відповідатимуть потребам робочих місць; 5) забезпечення можливості практичного застосування кваліфікацій, отриманих у рамках неформального навчання шляхом розроблення стандартів для оцінювання, валідації та сертифікації навчання; 6) створення умов для збереження і розвитку виробничого, освітнього потенціалу конкурентоспроможних закладів професійно-технічної освіти, що здійснюють підготовку робітничих кадрів за дефіцитними професіями шляхом надання державних субвенцій на означені цілі; 7) сприяння поширенню інновацій в освітню та трудову сферу, що забезпечують активізацію людського капіталу у напрямі здобуття професійних знань та їх застосування на практиці; 8) розширення можливостей для нарощення конкурентоспроможності робочої сили, шляхом удосконалення мережі освітніх закладів, що надають освітні послуги та удосконалення правових умов, які сприяють захисту прав робочої сили на здобуття додаткових професійних знань; 9) сприяння формуванню навичок раціональної побудови освітніх траєкторій серед молоді.

Механізм регулювання ринку праці повинен не тільки балансувати сферу зайнятості, але й забезпечувати належні, гідні умови праці. Головною умовою досягнення цілей забезпечення збалансованості є дотримання принципів, на яких має формуватись механізм державного управління ринком праці. Базовими принципами, що дають змогу визначити ознаки цього механізму, є: системність, інтегрованість, адаптивність, легітимність, гнучкість, збалансованість, соціальна відповідальність, комунікативність, комплексність, партнерство, соціальна справедливість.

Список використаних джерел:

1. Колот А.М., Герасименко О.О. Новітні глобальні тенденції у сфері зайнятості і доходів та їх вплив на соціальну нерівність. *Соціально-трудові відносини: теорія та практика*. 2018. № 1. С. 6–33.

2. Колот А.М., Герасименко О.О. Інноваційна праця та її інтелектуалізація як стратегічні вектори становлення нової економіки. *Економіка і організація управління*. 2018. № 1(29). С. 6–24.
3. Бережна Н.І., Крамарева О.С. Збалансованість ринку праці як фактор економічного зростання. *Економічна теорія та право*. 2018. № 1 (32). С. 38–48.
4. Романов А. Асиметрії ринку праці та механізми їх регулювання в умовах досягнення цілей сталого розвитку. *Економічний аналіз*. 2019. № 4. С. 58–66.
5. Лібанова Е.М. Проблеми розвитку ринку праці в контексті соціальної політики України, загроз та викликів XXI століття. *Ринок праці та зайнятість населення*. 2012. № 2. С. 41–45.
6. Настрої українського бізнесу. URL: <https://gradus.app/uk/>
7. Аналітична та статистична інформація. URL: <https://www.dcz.gov.ua/analytics/view>
8. Попова Н.О., Коваль А.Ю. Статистична оцінка структурних відмінностей валового регіонального продукту Запорізької області. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2017. № 3 (39). С. 92–96.
9. Blyzniuk V, Yatsenko L. Long-term unemployment as a form of social exclusion in the labor market: the experience of Ukraine. *Romanian Statistical Review*. 2021. № 3. P. 228–243.
10. Клімова Г.П. Забезпечення якості вищої освіти як пріоритетна детермінанта становлення інноваційного суспільства в Україні. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія : Політологія. 2017. № 2. С. 65–73.

References:

1. Kolot A.M., Herasymenko O.O. (2018) Novitni hlobalni tendentsii u sferi zainiatosti i dokhodiv ta yikh vplyv na sotsialnu nerivnist [Recent global trends in employment and income and their impact on social inequality]. *Social and labor relations: theory and practice*, no. 1, pp. 6–33.
2. Kolot A.M., Herasymenko O.O. (2018) Innovatsiina pratsia ta yii intelektualizatsiia yak stratehichni vektory stanovlennia novoi ekonomiky [Innovative work and its intellectualization as strategic vectors of the formation of a new economy]. *Economics and management organization*, no. 1(29), pp. 6–24.
3. Berezhna N.I., Kramareva O.S. (2018) Zbalansovanist rynku pratsi yak faktor ekonomichnoho zrostantia [Labor market balance as a factor of economic growth]. *Economic theory and law*, no. 1 (32), pp. 38–48.
4. Romanov A. (2019) Asymetrii rynku pratsi ta mekhanizmy yikh rehuliuвання v umovakh dosiahnennia tsilei staloho rozvytku [Asymmetries of the labor market and mechanisms of their regulation in terms of achieving the goals of sustainable development]. *Economic analysis*, no. 4, p. 58–66.
5. Libanova E.M. (2012) Problemy rozvytku rynku pratsi v konteksti sotsialnoi polityky Ukrainy, zahroz ta vyklykiv XXI stolittia [Problems of labor market development in the context of social policy of Ukraine, threats and challenges of the 21st century]. *Labor market and population employment*, no. 2, pp. 41–45.
6. Sociological studies of the Gradus group. Available at: <https://gradus.app/uk/>
7. State Employment Service. Available at: <https://www.dcz.gov.ua/storinka/analitika-ta-statystyka>
8. Popova N.O., Koval A.Yu. (2017) Statystychna otsinka strukturykh vidminnostei valovoho regionalnoho produktu Zaporizkoi oblasti [Statistical assessment of structural differences in the gross regional product of the Zaporizhzhia region] *Bulletin of the Berdyan University of Management and Business*, no. 39, pp. 92–96.
9. Blyzniuk V., Yatsenko L. (2021) Long-term unemployment as a form of social exclusion in the labor market: the experience of Ukraine. *Romanian Statistical Review*, no. 2, pp. 228–243.
10. Klimova H. P. (2017) Zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity yak priorytetna determinanta stanovlennia innovatsiinoho suspilstva v Ukraini [Ensuring the quality of higher education as a priority determinant of the formation of an innovative society in Ukraine]. *Bulletin of the National University "Law Academy of Ukraine named after Yaroslav the Wise"*, no. 2, pp. 65–73.